

Prof. dr hab. Stefania Walasek
Uniwersytet Wrocławski
Instytut Pedagogiki

Recenzja

Rozprawy doktorskiej mgr Pawła Radziszewicza

pt. *Działalność zakładów poprawczych*

i schronisk dla nieletnich okręgu poznańskiego w latach 1989-2015 (ss. 339)

napisanej pod kierunkiem naukowym

**prof. nadzw. dr hab. Elżbiety Magiery w katedrze Historii Wychowania
Instytutu Pedagogiki Uniwersytetu Szczecińskiego**

Podjęta przez Doktoranta problematyka zasługuje na uznanie. Autor skierował swoje zainteresowania badawcze na funkcjonowanie zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich na terenie Okręgu Poznańskiego w latach 1989-2015. W kontekście podjętych badań pojawiają się ważne zagadnienia, które można ująć w zasadniczym pytaniu: jakie instytucje i w jaki sposób rozwiązywały szereg kwestii dotyczących dzieci i młodzieży, zagrożonej wykluczeniem ze społeczeństwa ?

Rozprawa doktorska ma tradycyjną strukturę, składa się bowiem z części teoretycznej: rozdział I (s. 27 – 75) i empirycznej rozdziały II – VI (s. 76 – 293). Podsumowanie – wnioski zawarte są w zakończeniu pracy (s. 294 – 301). Do tekstu dołączona jest bogata bibliografia (s. 302 – 331), spisy: schematów i tabel oraz streszczenie pracy w języku polskim i angielskim.

W szerokie zagadnienia działalności wymienionych w tytule instytucji wprowadza rozbudowany wstęp w którym Autor eksponuje uwarunkowania (środowiskowe i biologiczne) niedostosowania społecznego nieletnich. Ta grupa młodych ludzi musi być poddana oddziaływaniom wyspecjalizowanych zakładów, do których w Polsce zalicza Doktorant młodzieżowe ośrodki wychowawcze, schroniska dla nieletnich oraz zakłady poprawcze.

Mgr Paweł Radziszewicz we wstępie wskazuje na motywy podjęcia badań nad funkcjonowaniem zakładów resocjalizacyjnych dla młodzieży w Polsce w latach 1989 – 2015

i wymienia m.in. niewystarczający stan badań w tym brak opracowania na temat pracy zakładów w Okręgu Poznańskim na przełomie XX i XXI w. Wymienione przesłanki należy uznać za uzasadnione, szczególnie w kontekście informacji Autora o krytycznej ocenie efektywności placówek resocjalizacyjnych, sformułowanych w 2009 r. przez Najwyższą Izbę Kontroli oraz zastrzeżenia ujęte w raporcie Krajowego Mechanizmu Prewencji w latach 2008—2015. Należy oczekiwać, że badania autorskie mgr P. Radziszewicza wskażą drogę dla jeszcze lepszej pracy zakładów resocjalizacyjnych w Okręgu Poznańskim.

Wstęp zawiera też szczegółowe odniesienie do podstaw metodologicznych badań własnych Doktoranta. Prezentacja celu, przedmiotu, problemu (problemów) badawczych, metod oraz samej procedury prowadzenia analizy wyselekcjonowanych kręgów zagadnień jest uzasadniona i logiczna. Należy podkreślić, że przyjęte we wstępie rozważania metodologiczne wynikają z charakteru pracy to jest badań historycznych.

Słusznie Autor rozprawy zastosował układ problemowo-chronologiczny a podstawą dysertacji są materiały źródłowe. Szczegółowa charakterystyka materiałów źródłowych, wymienię tylko nieliczne jak przeprowadzone analizy dzienników lekcyjnych, planów pracy dydaktyczno-wychowawczej, pracy internatu, ksiąg ewidencyjnych (np. nagród, środków dyscyplinarnych) itd., następnie wszelkich aktów prawnych, pokazuje ogrom pracy wykonanej przez Autora. Dowiadujemy się również o licznych trudnościach w kwestii pozyskiwania materiałów czy ich niekompletności i stwierdzanych brakach materiałów źródłowych.

Pozytywnie oceniam przywołanie we wstępie bogatej literatury, która została wykorzystana przez Doktoranta przy omawianiu ogólnych kwestii.

Rozdział I (*Geneza i uwarunkowania działalności zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich w Polsce*) zawiera liczne punkty i podpunkty podejmujące zagadnienia m.in. historii placówek poprawczych oraz rozpoznanie zakładów w latach 1989-2015.

Historia zakładów od połowy XIX w. została zaledwie zasygnalizowana przez Autora. Można zaakceptować ten krótki tekst w przygotowanej formie przez Doktoranta. Jednak pragnę zwrócić uwagę na niezmiernie ważne kwestie. Tworzenie wyspecjalizowanych zakładów w ówczesnych czasach, w tym dla zagrożonych dzieci i młodzieży wynikało m.in. z: 1. zainteresowania społeczników i pedagogów losem dzieci pozbawionych opieki rodzicielskiej, porzuconych i tych które weszły w kolizję z prawem; 2. zmian społecznych, które generowały m.in. obszary biedy; 3. przekonania pedagogów i działaczy społecznych, że elementarna i zawodowa edukacja stworzy podstawy do właściwego funkcjonowania dziecka w dorosłym życiu. Wspólnym dla powstających zakładów była idea wychowania, pracy i nauki. Należy również podkreślić, że w II poł. XIX w. rysują się coraz wyraźniej początki m.in. pedagogiki

resocjalizacyjnej. W dalszej części punktu Doktorant zasygnalizował kwestie tworzenia prawnych podstaw i instytucjonalnych rozwiązań w II RP zakładów resocjalizacyjnych. Przyczyny niedostosowania dzieci i młodzieży nie zmieniły się. Ciężką sytuację najmłodszych generowała również I wojna światowa. Zwiększająca się liczba zakładów poprawczych w latach międzywojennych wskazuje to na dostrzeżenie problemu, który miały rozwiązywać specjalistyczne placówki.

Po II wojnie światowej (pkt 1.2) ponownie społeczeństwo polskie zmagало się z licznymi problemami, które generowały zagrożenia dla funkcjonowania rodziny i sytuacji młodego pokolenia. Autor podkreśla konieczność tworzenia placówek resocjalizacyjnych lecz czy można pisać o ich rozwoju ilościowym? Pod koniec lat 70-tych XX wieku było 40 zakładów – tyle samo tuż przed II wojną światową (1939 r.).

Przywołane przez Doktoranta akty prawne z lat 1946 – 1982 wskazują na kwestie organizacyjne placówek resocjalizacyjnych – zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich oraz zasygnalizowane są cele wychowawcze. Szkoda, że Autor nie rozwinął tych kwestii gdyż należy przypuszczać, że następowały zmiany w profilu pracy wychowawczej placówek. Autor informuje, że w zakładach tych początkowo nie prowadzono działalności profilaktyczno-wychowawczej (s. 30) a skupiono się przede wszystkim na izolacji młodych ludzi. Do kiedy ten stan trwał?

W kolejnym punkcie (1.3) rozdziału I Doktorant przybliżył uwarunkowania polityczne, gospodarcze, społeczne i kulturowe w Polsce w latach 1989-2015. Nie ulega wątpliwości, że pojawiają się w omawianym okresie nowe zjawiska jak np. ułatwiony dostęp do edukacji. Lecz czy nowym jest podział społeczeństwa na klasy – wyższe i średnie. Podobne zastrzeżenia mam do kwestii emigracji zarobkowej, która wcale nie jest nowym zjawiskiem końca XX w. Towarzyszyła polskiemu społeczeństwu od II poł. XIX w. lecz w ówczesnych czasach nikt nie badał skutków tego typu decyzji na funkcjonowanie rodziny i najmłodszych.

Ma rację mgr Paweł Radziszewicz pisząc o wpływie na współczesne społeczeństwo rozwoju technologii informatycznych, środków masowego przekazu, komputeryzacji i procesach globalizacji. Przywołane zmiany polityczne, gospodarcze i kulturowe, jak podkreśla Doktorant miały wpływ m.in. na działalność zakładów poprawczych w kontekście prawno-organizacyjno-wychowawczym.

W rozbudowanym pkt. 1.4 omówione zostały rodzaje zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich. Zamieszczone w tej części tabele (s.47-48) i schematy (s.51-55) dokładnie informują o specyfice poszczególnych placówek i podstawach prawnych kierowania do nich nieletnich.

Zagadnienie celów i zadań, które realizują wymienione rodzaje placówek zostały również szczegółowo omówione przede wszystkim na podstawie licznych aktów prawnych.

Rozdział II (*Powstanie i organizacja zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich okręgu poznańskiego w latach 1989-2015, ss. 76-119*) otwiera punkt zawierający prezentację zakładów funkcjonujących w latach 1945-1989. Autor szczegółowo omawia początki ich działalności, warunki lokalowe, zmiany organizacyjne i działania wychowawcze. Dokładnie opracowana przez Doktoranta kwestia historii zakładów – ich powstawania i reorganizacji w świetle licznych aktów prawnych z lat 1984-2012 pozwoliła na przedstawienie aktualnej ich struktury. Ważnym było regulowanie pracy placówek -zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich.

Wraz ze szczegółowym omówieniem placówek Okręgu Poznańskiego słusznie Autor włączył wyczerpujące omówienie warunków lokalowych i ich wyposażenia. Do zaprezentowania kolejnych zagadnień jak: szkolenie kadry, sprawny przepływ informacji między dyrekcją a wychowawcami, nauczycielami i kadrą niepedagogiczną czy dobór wychowanków w grupie, wykorzystano liczne dokumenty poszczególnych placówek. W przywołanej części rozdziału II znajdują się również informacje o wydarzeniach nadzwyczajnych, które w pewnym stopniu charakteryzują specyfikę pracy kadry w poszczególnych placówkach resocjalizacyjnych.

Wprowadzeniem do rozdziału III (*Wychowankowie i kadra zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich okręgu poznańskiego w latach 1989-2015, ss. 120-176*) jest szczegółowe rozpoznanie podstawowych pojęć jak: niedostosowanie społeczne użyte zamiennie z nieprzystosowaniem, proces resocjalizacji, socjalizacji. Pojęcia te zostały zinterpretowane na podstawie bogatej literatury i szczegółowej analizy przepisów prawnych. Według mnie kwestie podstawowych pojęć winny być jednak usytuowane np. we wstępie. W rozdziałach I – II Doktorant posługuje się nazewnictwem charakterystycznym dla pedagogiki resocjalizacyjnej i wprowadzenie czytelnika w interpretację stosowanych określeń byłoby uzasadnione.

Kolejne punkty rozdziału III obejmują wychowanków schronisk i zakładów poprawczych. Szczegółowa analiza dokumentów a przede wszystkim bogatej dokumentacji zespołu diagnostycznego (Szczecin) wskazuje na przyczyny umieszczenia w schronisku. Wyodrębnione i omówione zostały również rodzaje czynów karalnych (schemat 7) oraz interesujący schemat w którym ujęto rodzaje występujących patologii w rodzinach wychowanków szczecińskiego schroniska.

W przypadku wychowanków zakładów poprawczych Autor poddał szczegółowej analizie Młodzieżowy Ośrodek Adaptacji Społecznej w Koszalinie oraz Zakłady Poprawcze w:

Poznaniu, Grodzisku, Trzemesznie i Witkowie. Analiza wymienionych placówek oparta jest na materiałach z Archiwum Ministerstwa Sprawiedliwości, Archiwum Zakładu Poprawczego w Trzemesznie, w Grodzisku Wielkopolskim, w Poznaniu, które pozwoliły Doktorantowi na szczegółowe rozpoznanie podjętego punktu w kwestii wychowanków. Równie szczegółowo zostały przybliżone zagadnienia dotyczące kadry kierowniczej (pkt 3.2.). Te zagadnienia zostały przeanalizowane na podstawie licznych aktów prawnych. W części przywołanego punktu przedstawione zostały szczegółowe informacje dotyczące dyrektorów poszczególnych zakładów oraz osoby pełniące funkcje kierownicze jak: dyrektor szkół, kierownik internatu czy kierownik warsztatów. Na podstawie licznych dokumentów kadra kierownicza została zaprezentowana w kontekście wykształcenia, doświadczenia zawodowego oraz zakresu obowiązków przypisanych każdemu ze stanowisk. Podobny układ treści Autor zastosował w odniesieniu do kadry pedagogicznej, analizując stan w poszczególnych zakładach pod kątem wykształcenia, doskonalenia zawodowego oraz możliwości i procedury awansu. Z kolei punkt poświęcony kadrze niepedagogicznej wypełniły informacje o rodzajach pełnionych funkcji i przypisanych do stanowisk zadaniach.

Rozdział IV *Działalność diagnostyczna zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich okręgu poznańskiego w latach 1989-2015* wprowadza w interesującą problematykę działań skierowanych na wychowanków i podopiecznych. W świetle aktów prawnych zostały sformułowane zadania wymienionych zespołów, których skład specjalistów nieznacznie się różni (o włączenie oprócz pedagoga, psychologa, lekarza do zakładów poprawczych pedagoga terapeuty). Różnorodne działania mają na uwadze dobro młodego człowieka a celem jest wspieranie procesu powrotu nieletniego do normalnego życia społecznego. Przepisy prawne ustaliły również szczegółowe wskazania w kwestii prowadzonej dokumentacji, którą muszą sporządzać zespoły diagnostyczne.

Autor szczegółowo opisuje pracę zespołów diagnostycznych w zakładach Okręgu Poznańskiego. Analiza została oparta na szerokim wyborze dokumentacji poszczególnych zakładów, która jak pisze Autor „jest opisana w sprawozdaniach w sposób niejednorodny” (s. 223). Pomimo tych zastrzeżeń Doktorant dostrzega wiele analogii w funkcjonowaniu zespołów w schroniskach i zakładach poprawczych. Podkreślony jest udział zespołów w resocjalizacji wychowanków. Na uwagę zasługuje fakt koordynacji podejmowanych zadań wewnątrz zespołu specjalistów, którzy towarzyszą nieletniemu od momentu jego pojawienia się w zakładzie. Stanowi „podporę” w pracy całego personelu – pedagogicznego i niepedagogicznego.

Rozdział V – *Działalność opiekuńczo-wychowawcza i dydaktyczna zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich okręgu poznańskiego w latach 1989-2015* (s. 224-262) oraz rozdział VI – *Współpraca z rodzicami i środowiskiem zewnętrznym zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich okręgu poznańskiego w latach 1989-2015* (s. 263-293) omawiają wielopłaszczyznowe działania wychowawcze i opiekuńcze adresowane do grupy w internacie, szkole czy na warsztatach ale również jest to proces zindywidualizowany gdyż każdy z wychowanków jak pisze Autor jest indywidualnością. Praca kadry pedagogicznej i niepedagogicznej prowadzona jest w ramach procesu kształcenia – ogólnego i zawodowego, które jak podkreśla Doktorant organizowane jest zgodnie z obowiązującymi programami szkół podstawowych, zawodowych, szkolenia kursowego i rzemieślniczego. Znaczącą rolę odgrywają zajęcia w warsztatach, które poza przygotowaniem praktycznym do wykonywania zawodu, mają kształtować właściwy stosunek do pracy, rozwijać zainteresowania i uzdolnienia zawodowe. Kolejną płaszczyzną oddziaływań wychowawczych, którą sygnalizuje mgr P. Radziszewicz jest internat w którym m.in. jest sposobność do lepszego poznania wychowanka i prowadzenia zajęć rozwijających zdolności i zainteresowania, wdrażania do przestrzegania zasad współżycia społecznego i umiejętnego dysponowania czasem wolnym. W rozdziale V Autor analizuje ofertę opiekuńczo-wychowawczą i dydaktyczną w schroniskach Okręgu Poznańskiego oraz w zakładach poprawczych, prezentując m.in. autorskie programy edukacyjne, dodatkowe formy uaktywniania wychowanków np. poprzez aktywność sportową, zajęcia komputerowe. Interesującym projektem jest uruchomienie (w ramach projektu Ministerstwa Sprawiedliwości) w Zakładzie Poprawczym w Koszalinie hostelu, przygotowującego wychowanków do samodzielnego życia.

Jednym z elementów prowadzenia właściwej resocjalizacji jest współpraca z rodzicami i środowiskiem zewnętrznym. Analiza podejmowanych działań w poszczególnych schroniskach i zakładach poprawczych wskazuje na formy i organizację spotkań z rodzicami jak: rozmowy i wywiady, wskazywanie rodzicom sposobów otrzymywania pomocy psychologicznej, pedagogicznej, prawnej czy finansowej bądź prowadzenie wykładów przez specjalistów. Nie mniej ważną w cenie Doktoranta jest współpraca ze środowiskiem, która opiera się na wspólnych akcjach z towarzystwami, instytucjami, spotkaniach i treningach z zawodnikami klubów sportowych, uczestnictwie w zajęciach udzielania pierwszej pomocy, pracach na rzecz instytucji w regionie, spotkaniach z ciekawymi ludźmi. W rozdziale zaprezentowano szereg interesujących inicjatyw, które z jednej strony uatrakcyjniają proces edukacyjny i resocjalizacyjny, z drugiej strony stwarzają większe szanse na zmianę postaw podopiecznych i wspomagają ich w przygotowaniu do życia w społeczeństwie.

Podsumowaniem rozprawy doktorskiej jest *Zakończenie* w którym Doktorant dokonuje podsumowania własnych badań i wskazuje obszary, które winny być przedmiotem naukowego namysłu. Dotyczy to według Autora szczególnie zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich działających w latach 1945-1989. Wydaje się, że ten obszar analizy w perspektywie historycznej może przynieść wiele ciekawych wniosków.

Konkluzja

Podjęta w recenzowanej rozprawie doktorskiej problematyka funkcjonowania schronisk dla nieletnich w Okręgu Poznańskim na przełomie XX i XXI wieku obejmuje szeroką problematykę, którą można sytuować w najnowszej historii resocjalizacji. Recenzowana praca imponuje w warstwie źródłowej. Autor odwołał się do aktów prawnych – w mojej ocenie przywołał wszystkie, ukazujące się w okresie obejmującym badania własne. Wykorzystane zostały materiały źródłowe, przechowywane w Archiwach poszczególnych zakładów (Koszalin, Poznań, Pobiedziska, Szczecin, Grodzisk Wielkopolski, Witków) oraz Archiwum Okręgowego Zespołu Nadzoru Pedagogicznego przy Sądzie Okręgowym w Poznaniu m.in. akta osobowe wychowanków, dzienniki lekcyjne i dzienniki wychowawcze, dokumenty zespołów diagnostycznych i diagnostyczno-korekcyjnych, sprawozdania z działalności poszczególnych zakładów, plany pracy i protokoły, akta sądowe wychowanków, analizy, książki, akta pracownicze itd. oraz dokumenty Ministerstwa Sprawiedliwości. Znaczącym uzupełnieniem rozprawy doktorskiej są przywołane prace zwarte, artykuły i rozdziały w monografiach. Ogrom zebranego materiału, wymagający selekcji, klasyfikowania i jego analiza świadczą o wysokich kompetencjach badawczych Autora. Umiejętność powiązania licznych analizowanych problemów, ukazuje badacza rzetelnego, świadomego podjętych wyzwań naukowych i konsekwentnie realizującego swoje zamierzenia naukowe.

Praca doktorska wyczerpuje problematykę określoną w tytule. Należy podkreślić, że jest to pierwsze pełne opracowanie naukowe zagadnienia funkcjonowania zakładów resocjalizacyjnych dla nieletnich w Okręgu Poznańskim w latach 1989-2015.

Biorąc pod uwagę powyższe stwierdzenia i sformułowane opinie zostały spełnione wymogi określone w art. 13 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U nr 65, poz. 595 z późniejszymi zmianami) i wnoszę o przyjęcie rozprawy doktorskiej i rekomenduję mgr Pawła Radziszewicza do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Stefania Walend